

William Ugeux

DE PROPAGANDA : EEN TE KOSTELIJKE EN SLECHT BESTUDEERDE INVESTERING ? *

Tijdens de laatste maanden van de oorlog dikteerde Joseph Goebbels, een van de zeven nazi-leiders die Hitler omringden, dagelijks indrukken en herinneringen aan een van de twee stenografen die het Ministerie voor Propaganda te zijner beschikking had gesteld : Otte en Jacobs (twee mannen die verder parlementaire stenografen zullen blijven in de Bondsrepubliek). Het was in feite een voortzetting van het dagboek dat hij tot dan toe schriftelijk bijgehouden had. Slechts een deel van die dokumenten werd teruggevonden. Op 1 april 1945 (men zal zich herinneren dat Hitler en zijn echtgenote Eva Braun op 29 april zelfmoord pleegden en dat Goebbels, zijn vrouw en zijn kinderen hem in de vrijwillige dood volgden) leest men :

« Ik ben bezig de zender « Werwolf » te organiseren. Hij moet onder het bevel van Sensina geplaatst worden, die reeds veel ervaring terzake opgedaan heeft gedurende de strijd voor de Saar. Frutzmann is nog niet ver gevorderd in zijn voorbereidingen voor de organisatie « Werwolf ». Ik heb ook de indruk dat het werk traag opschiet bij hem. Hij beklagt er zich over dat in de gebieden van West-Duitsland die door de vijand bezet zijn, de bevolking voor 't ogenblik een passieve houding aanneemt en in opstand komt tegen de Partij. Maar dat is geen reden om zodanig te treuzelen. Integendeel, men zou het werk flink moeten aanpakken. Ik geloof dat ik hem geweldig zou kunnen stimuleren door middel van onze propaganda die door de in dienst te treden zender « Werwolf » zal verspreid worden.

Ik ben van plan heel onze propaganda- en informatiepolitiek gans bijzonder te radikalizeren. In het huidige stadium van de oorlog is de hardste taal nog de beste ».

Terwijl de geallieerde strijdkrachten uit alle richtingen naar Berlijn oprukken, noteert Joseph Goebbels nog :

(*) Vertaald uit het Frans.

« In Londen is een zekere kentering in de geesten merkbaar, in die zin dat niet meer gesproken wordt over een nakend einde van de oorlog, maar dat men zich voorbereidt op een voortzetting van de militaire operaties. De Engelsen werden dus bruusk uit hun illuzies van de Paasfeesten gerukt, toen zij van uur tot uur de Duitse kapitulatie verwachtten. Zij gunnen zich nu een nieuw uitstel van drie maanden, gedurende hetwelk zij het hele Duitse Rijk K.O. willen slaan. Ik denk dat de openbare opinie erg mistevreden is over die opeenvolgende uitstellen van het Engelse op-
perbevel. Men ziet dat een kortzichtige propaganda zoals deze op de duur niet rendabel is. Zij dient slechts om het volk zenuwachtig te maken » (1).

**

Zij die de propaganda omschrijven als de kunst om te overtuigen, vergissen zich grondig. Het gaat om iets heel anders. De propaganda is het inzetten van een reeks middelen ter beïnvloeding van de geest van de bestemming met het doel hem iets te laten denken of doen dat voor hem noch evident noch spontaan is. Overtuigen is het werk van de school, van de informatie, van de politiek. De twee begrippen, alhoewel verwant, zijn nochtans zeer verschillend. En vermits de propaganda het onderwerp is van dit artikel mag men zich er over verwonderen dat haar waarde tijdens de tweede wereldoorlog nog niet wetenschappelijk bestudeerd is geworden en vooral dat de rentabiliteit van de fabelachtige investeringen die de oorlogvoerenden van beide kampen eraan besteed hebben zo weinig is onderzocht.

Buiten de periode van de vijandelijkheden, betekent de propaganda dikwijls een poging om resultaten te bereiken waarvan men niet zeker is of men ze met militaire middelen zou kunnen afdwingen. Zij kan er ook toe strekken, door een systematische demoralizatie of een opschroeven van de macht van hun tegenstrever, diegenen te beïnvloeden die men van plan is met geweld te onderwerpen, op het ogenblik dat zij het meest vatbaar zullen zijn om voor die macht te plooiën. Gedurende de periode van de vijandelijkheden vindt men de propaganda terug met verwante objectieven, zoals het demoralizeren van de tegenstrever, het roemen van het moreel van vrienden, partners en verbondenen, het aan het wankelen brengen van de sociale groepen die niet in het konflikt geëngageerd zijn. Soms is de propaganda geroepen om de mentale structuren te scheppen met het oog op een consensus die men bij het einde van de vijandelijkheden toch zal moeten bekomen over een nieuwe vorm van nationale of internationale betrekkingen.

Wanneer men zich de problemen voorstelt waarmee de politieke verantwoordelijken zowel in de Westerse democratieën als in de diktaturen van de as Rome-Berlijn gekonfronteerd werden, dan is het veel makkelijker een inventaris op te maken van zware hindernissen dan onweerstaanbare successen te voorzien.

(1) J. GOEBBELS, *Derniers Carnets. Journal du 28 février au 10 avril 1945*, Parijs, 1977.

Een van de zwakste punten van al diegenen die zich met propaganda bezighouden is de noodzakelijkheid waarin zij zich bevinden hun geldschietters te overtuigen en de verleiding waaraan het merendeel onder hen bezwijkt om campagnes te voeren die de geldschietters in kwestie bekoren, zonder evenwel bij hun echte bestemmingen de verwachte resultaten op te leveren. Of zij nu gewild wordt als voorbereiding op een machtsgreep, ondersteuning van een oorlogsdaad of investering in nieuwe sociale opvattingen voor een toekomst waaraan hun auteurs gehecht zijn, men kan telkens twee soorten van propaganda onderscheiden, waarvan de ene alleszins gemakkelijker is dan de andere : de eerste is de negatieve, kontesterende, afbrekende, demoraliserende propaganda ; de andere is de positieve propaganda, die haar bestemming wil aanzetten een houding aan te nemen die hem engageert in zijn bezit, in zijn persoon, in zijn filosofie.

Vóór, gedurende of na de tweede wereldoorlog heeft men al de types van propaganda gekend. Het begon met het beroep op radio-Turijn door de Belgische rexisten, het in de eter brengen van Ferdonnet, de Franse verrader in dienst van de nazi's dank zij zender Stuttgart, of van de Engelse verrader Joyce, door zijn luisteraars herdoopt tot Lord Haw Haw, door dezelfde diensten van Dr. Goebbels. De Engelsen van hun kant waren trouwens niet zo inactief als men gezegd heeft. Men herinnere zich de invasie langs de post door Commander King Hall, die brieven schreef aan ontelbare Duitsers, brieven die in verschillende hoeken van Europa gepost werden en waarin hij het geallieerde standpunt uiteenzette. Na de nederlaag van de nazi's brachten Franse en Belgische kollaborateurs, die zich over de Rijn teruggetrokken hadden, krachtige middelen op gang om in contact te blijven met een deel van het publiek in de bevrijde gebieden waarvan zij hoopten dat het hun trouw gebleven was.

Men kan vaststellen dat er een belangrijk verschil bestaat tussen een propaganda waarvan men dagelijks het resultaat kan controleren en een propaganda die moet gevoerd worden over de kloof van een front. Reeds in vreedetijd, en afgezien van elk probleem van propaganda, vragen de sociologen zich af wat het verschil uitmaakt in de benadering van de aktualiteitsproblemen door mensen die dicht bij elkaar wonen maar gescheiden zijn door een grens. De opvattingen van de Belgen van Doornik zijn niet dezelfde als die van hun Franse burens in Tourcoing. Men vindt sporen van die intellectuele grens tot in de semantiek van de enen en de anderen. Zegt men niet TV in België en Télé in Frankrijk ? Waarom ? Wat is de ware aard van dat psychologisch hiaat waarvan wij slechts de realiteit... en de gevolgen kunnen registreren ?

In die geest moet men aanstippen dat er tussen 1939 en 1944, niettegenstaande een ernstige inspanning tot assimilatie en coördinatie, diepe verschillen bestaan tussen de thema's en de methodes van de geallieerde diensten voor *Psychological Warfare* en de thema's en propaganda- of informatiemiddelen waartoe zowel de Duitse bezetter als de vaderlandslievende bewegingen hun toevlucht nemen in de bezette gebieden.

Het volstaat trouwens enkele van de door de geallieerde diensten onderzochte moeilijkheden op te roepen om de diepte van die verschillen te begrijpen. Welke was, in de uitzendingen van de B.B.C. in het Engels, in het Frans voor de Fransen, in het Frans voor de Belgen, in het Nederlands voor de Nederlanders en de Belgen, de plaats die moest toegekend worden aan Pétain, de Gaulle, Koning Leopold, Koningin Wilhelmina, of zelfs aan sommige dubbelzinnige organisaties zoals Winterhulp, de *Chantiers de la Jeunesse*, de Vrijwillige Arbeidsdienst... In werkelijkheid vindt men in de bestemmelingen van de geschreven of gesproken propaganda zeer verschillende groepen. Die groepen aanvaardden zeker niet dat men niet over hun tegenstrevers of vrienden spreekt en wanneer men erover spreekt aanvaardden zij niet dat men er anders over spreekt dan in hun eigen optiek. Die bemerking geldt evenzeer voor dat deel van de propaganda dat zopas investeringspropaganda genoemd werd. Moet men de democratie verheerlijken, wier zwakheden en vergissingen nog in ieders geheugen liggen? Moet men veeleer een onderscheid maken tussen het fors optreden van de fascistische dictaturen en sommige vormen van gezagvol regeren waarvan bepaalde sociale groepen dromen, die ontgoocheld werden door het democratisch regime? In de praktijk zal men vaststellen dat de inspanningen van sommige propaganda-centra sterk afwijken van die van aanverwante centra. De coördinatie is nooit helemaal mogelijk geweest.

De tweede bemerking die men moet maken, is dat het in coalities nagenoeg onmogelijk is een of andere macht te beletten een propaganda te voeren die zij waardevol acht, maar die zich als onhandig kan ontpoppen. In radio-uitzendingen, bladen en vlugschriften kwamen antisemitisme, antiklerikalisme, een zeker antikolonialistisch racisme tot uiting, volledig in strijd met wat in andere uitzendingen, andere bladen en andere vlugschriften verkondigd werd.

Daarmee komen wij tot de derde bemerking, nl. dat het oneindig veel gemakkelijker is in termen van propaganda een mytische dimensie te geven aan persoonlijkheden van het eigen kamp: Churchill, Roosevelt, Stalin of Mussolini, dan een goede keuze te maken uit het kwaad dat men over de vijandelijke leiders wenst te verspreiden. Maar, positief of negatief, de actie waarvan een mens het voorwerp is houdt altijd het risico in dat de « momentopname » van de geportretteerde niet strookt met de myte die men wil scheppen.

De vierde bemerking slaat op een aantal strategische of tactische vergissingen die begaan worden door het kamp waartoe de propagandadienst behoort. Het is nutteloos ze te willen ontkennen. De dag waarop Coventry vernield werd door een bomaanval van Goerings *Luftwaffe*, de dag waarop de Britse zeemacht brutaal de Franse vloot kelderde die zich te Mers-el-Kebir in veiligheid gebracht had, de dag waarop de Amerikanen in de luchtoorlog het bommentapijt invoerden dat niet langer uitsluitend militaire objectieven tot doelwit had, de dag waarop gijzelaars terechtgesteld werden, hebben de mannen die belast waren met de propaganda een poging tot uitleg niet kunnen ontwijken. En daar er geen goede uitleg bestaat voor dat soort dingen, heeft hun verlegenheid steeds een zeer slechte dienst bewezen aan het kamp dat

zij hoorden te dienen. Men kan slechts de waarde en het sukses onderstrepen van een aantal propaganda-akties waaraan hun uitvinders een persoonlijk tintje hadden weten te geven. Reeds gedurende de *drôle de guerre* hadden Fransen en Duitsers aan weerszijden van een onbeweegelijke en besneeuwde linie dure bespiedingsapparaten opgesteld die hun toelieten hun nabije tegenstanders bij hun naam te noemen en hun door luidsprekers (zo slecht mogelijk) nieuws over hun familie te bezorgen. Dat zou op het einde van de oorlog tot het uiterste gedreven worden door de door de Engelse diensten gemanipuleerde *Soldatensender Calais*. Hij werd verondersteld de mening weer te geven van een sovjet van deserteurs in de streek van Calais. In werkelijkheid gebeurden de uitzendingen vanaf de Engelse kust. In een hevig antigeallieerde taal vermeldde hij de straten van de door « judeo-ploetokratische » bomaanvallen vernielde dorpen waarvan de namen evenals die van de slachtoffers, geput werden uit de overlijdensberichten van de Duitse provinciebladen die in Bern of Stockholm gekocht werden. Men kan zich het rampzalig effect van dat soort uitzendingen voorstellen op de luisteraars in de schoot van een leger dat aan zichzelf begon te twifelen. Ferdonnet had in mei en juni 1940, vanuit Stuttgart, gelijkaardige resultaten geboekt met de bekendmaking — tot het detail van het menu toe — van de verplaatsingen van de Frans-Britse legerstaven tijdens hun terugtocht naar Duinkerke of de Loire. De gepersonaliseerde demoraliserende propaganda is zelden ondoeltreffend.

**

In feite, wanneer men het fundamenteel verschil wil meten tussen de propaganda-tema's zoals zij werden opgevat door de geallieerde diensten en datgene wat men b.v. terugvindt in de klandestiene pers in verband met de verslagen over de houding van de publieke opinie, schijnt men te mogen vaststellen dat de radio, de geparachuteerde pers, het diverse propagandamateriaal uit Londen meestal de « goeie ouwe tijd » ophemelden, de tijd toen er nog geen fascistena waren, terwijl de bevolking van de bezette gebieden niet ongevoelig was voor de dromen die de kommunisten heel raak omschreven hadden als *les lendemains qui chantent*.

(*) Henri Michel, de briljante historicus van het Franse Verzet, heeft in dat verband zeer juiste beschouwingen gemaakt :

« De Idee van het Verzet is niet één en niet konstant geweest. De ontwikkeling van de strijd bracht mensen samen die er de meest verschillende, zoniet de meest tegenovergestelde opvattingen op nahielden : het enige dat hen verenigde was de wil de bezetter uit Frankrijk te verjagen. Anderzijds maakten de verdeling van Frankrijk in drie van elkaar gescheiden zones ; de dwingende noodzaak om, uit veiligheidsoverwegingen, de activiteiten van groepen en netten zo gesloten mogelijk te houden ; zonder de door de Gestapo aangerichte verwoestingen te vergeten, die discussies en konfrontaties van ideeën onmogelijk tijdens welke doctrines en programma's tot stand komen.

Wanneer er eensgezindheid bereikt werd tussen mensen zonder onderling contact en ideologisch van elkaar verwijderd, dan was het omdat de gemeenzame gedachte de uitdrukking was van de gemeenzame strijd ; het akkoord werd bereikt tegen politieke figuren of politieke systemen ; het was heel natuurlijk tegen het nazisme, iets minder volledig, tenminste

in 't begin, tegen Duitsland ⁽²⁾. Het ging in stijgende lijn tegen Vichy, daarna tegen het Giraudisme ; soms ging het bijna tegen de Amerikanen zelf.

Dat betekent dat de Idee voortdurend ingegeven werd door de omstandigheden. Daardoor moest zij zich noodzakelijk aanpassen aan het verloop van de gebeurtenissen. Het hoeft dus niet te verwonderen wanneer de Verzets bewegingen in de loop van hun bewogen bestaan de schijn verwekt hebben van filozofisch of politiek etiket gewisseld te hebben ; het volstond dat de strijd het vereiste of dat de aanhouding van een leider grondige wijzigingen veroorzaakte in het bestuur ».

Van dezelfde Henri Michel volgende zeer juiste vaststelling, die sommigen niet zullen nalaten te vergelijken, waar het om de Franse zaken gaat, met het geestelijk klimaat dat in Londen rond Generaal de Gaulle heerste. *Mutatis mutandis* behoren de spanningen in de schoot van de Belgische emigratie tussen rechts (Geheim Leger ?) en links (Onafhankelijkheidsfront ?) tot dezelfde gedachtengang.

« Wat steeds in het concert ontbreekt, is de stem van rechts. Rechts, de grote overwonnenen van de bezettingsjaren, wordt vereenzelvigd met *l'Etat de fait* van Vichy en, op zijn best, met het Giraudisme. Uit vrees, om het verleden te doen vergeten, onder de invloed ook van een echte revelatie, stappen sommige van zijn leden over naar de Kommunistische Partij ; zoniet scharen zij zich achter de M.R.P., waarvan de borgstelling door de Kerk geruststellend is. Zij staan niet altijd achter de Gaulle, die veelal beschouwd wordt als een trouweloos generaal, aanstoker van burgeroorlog en binnenlandse twisten.

Eigenlijk is het Verzet eensgezind, bij de Bevrijding, om de kollaborateurs en de Vichy'sten te weren, om voorlopig de leiding van Generaal de Gaulle te aanvaarden, wiens populariteit enorm is, om een politiek van economische hervormingen en sociale vooruitgang te voeren en om een beroep te doen op het algemeen stemrecht. Eensgezind is het niet over de vorm van het politiek regime. Het is onmogelijk in deze studie een analyse te maken van de redenen die het Verzet uiteindelijk ertoe gebracht hebben een regime op te richten dat zeer verwant is met dat van de IIIe Republiek. Eén ervan mag echter niet vergeten worden : namelijk dat de Verzetslui altijd een minderheid geweest zijn en dat zij, door het spel van het vrije stemrecht, automatisch het woord gaven aan de massa van hen die zich onder de bezetting ertoe beperkten zo goed mogelijk te leven in afwachting van betere tijden. Die meerderheid van attentisten, die buiten de wisselwerking van gedachten, buiten het Verzet gebleven waren, konden het dit laatste niet vergeven gelijk gehad te hebben en hen ondanks henzelf gered te hebben. Zij konden slechts in hun oude fouten vervallen. En de wet van het getal speelde in hun voordeel » ⁽³⁾.

In 1943 verscheen te Parijs, met de goedkeuring van de bezetter, een soort handboek dat er openlijk voor uitkwam de techniek van de propaganda te willen bijbrengen ⁽⁴⁾. De praktische regels die daarin opgesomd werden,

(2) Laten wij duidelijker zijn : de enen bestreden de Duitsers, de vijand van altijd ; de anderen vooral het nazisme, in de hoop dat Duitsland er zich ooit zou van bevrijden.

(3) H. MICHEL en B. MIRKINE-GUETLEVITCH, *Les idées politiques et sociales de la Résistance*, Parijs, 1954.

(4) Aangehaald door R.G. NOBECOURT, *Les secrets de la propagande en France occupée*, Parijs, 1962.

gelden voor elke propaganda : zij zijn van psychologische aard. « De zuivere waarheid, werd daarin geleerd, is gevaarlijk om hanteren... Een gevestigde opinie kan slechts gewijzigd worden door een geleidelijke actie... Geen pasklare tesis voorschotelen, maar stellingen die tot nadenken aanzetten en de geest een weg suggereren die hij, al was het onbewust, zal inslaan... De assimilatie vergemakkelijken door de idee in een vatbare vorm uit te drukken en eerst de blik treffen door de typografische vormgeving : ook het beeld en het cijfer, met hun onpartijdig uitzicht, slaan in en bewijzen : men kan ervan uitgaan zoals van een erkende waarheid om een tendentieuze en niet na te gane stelling te verdedigen... De orkestratie moet strikt zijn : haar eenheid speelt de rol van de schietrichting voor de marine-artillerie... De wet van de herhaling dringt zich op ». Goebbels is uitdrukkelijk op dat punt : « De herhaling eindigt met een eenvoudige neiging om te vormen in geloof, zonder dat het individu zich daar rekenschap van geeft ».

Hij die aldus de regels van het spel had vastgelegd en de doeltreffendheid ervan had kunnen meten, eerst en vooral in eigen land, waar hij ze officieel ingesteld had, bezat de nodige deskundigheid om het gebruik ervan bij de anderen te ontdekken. Hij bezat ook het nodige lef om zich te verontwaardigen over de vijandelijke propaganda, zich te verwonderen over het gezag dat zij genoot en er deugdzaam de schaamteloosheid van aan te klagen. En men zal hem aan 't werk zien om, in oefeningen die in een zekere zin zijn eigen richtlijnen illustreren, de leugens die uit Londen overwaaiden te weerleggen, ze tegen te spreken en recht te zetten, met min of meer handigheid zijn bedrieglijke uiteenzetting met enkele greintjes waarheid doorspekkend. De afloop van het gebeuren toont er vandaag de belachelijkheid van aan. Maar alhoewel die propaganda, in haar dubbel opzet van verweer en aanval, zelf haar mislukking moest bekennen, mag men beweren dat zij op het ogenblik dat het gebeuren zich afspeelde volledig denkbeeldig en vruchteloos was ?

*
**

Het is evident dat een zekere gemeenzame kulturele taal vereist is tussen de uitzender van propaganda en de ontvanger ervan opdat « de boodschap zou overkomen ». Na enkele maanden oorlog is men wel verplicht geweest vast te stellen dat die « gemeenzame kulturele taal » beperkt was. Zelfs het woordgebruik nam praktisch een tegenstrijdige betekenis aan langs de ene kant van het front of de andere, aan de kant van de B.B.C., van de geëmigreerde regeringen, van de diensten van de *Psychological Warfare*, van de verscheidene verzetsgroepen, en nog meer aan de kant van de weifelachtige opinies, van hen die trachtten te begrijpen. Wij hebben het reeds gezegd : de dingen zijn nooit eenvoudig. Er zijn hindernissen die men niet uit het oog mag verliezen. Sommige oorlogsdoeleinden, sommige waardeoordelen die men tracht te beïnvloeden, stoten op bestaande situaties, tenzij zij door die situaties geschapen werden. Tijdens het gevaarlijke klandestiene afluisteren van een door de bezetter gestoorde uitzending maken een hele reeks dimensies,

een hele reeks verwachtingen de dialoog, de uitwisseling, het wederzijdse begrip zeer moeilijk.

Maar er is erger en hiermee sluiten wij onze beschouwingen af. Wij hebben het over de « ongevallen ». Wij zullen er geen opsomming van geven. Laten wij ons beperken tot een vermelding van de meest tragische ervan. Enkele willekeurige terechtstellingen vonden plaats in het bevrijde België of op de vooravond van de bevrijding. Vóór de rechtbanken die — hoe kon het anders in een land dat een democratisch rechtssysteem teruggekregen had? — over die « moorden » moesten oordelen, werd meer dan eens de verzachtende omstandigheid ingeroepen van het ogenblik waarop de feiten zich voordeden en van het feit dat « Londen gesproken had », dat de radio van Londen « ze » ter dood veroordeeld had en dat men niets anders gedaan had dan de bevelen uitvoeren.

Het is waar dat er bepaalde onhandige uitspraken gedaan werden langs deze of gene « radio van Londen ». De ergste is misschien wel deze waarvoor Max Buset, de latere leider van de Belgische Socialistische Partij, verantwoordelijk geweest is wanneer hij, enkele weken vóór de bevrijding, in een oratorische bezieling uitriep : « Bespreek nu uw rexist, niet iedereen zal kunnen bediend worden ». Er is ook een beroemde uitzending van Paul M.G. Levy, ontsnapt uit het concentratiekamp van Breendonk, die met name een aannemer noemde die voor de Duitsers werkte in het tot gevangenis omgevormde fort. Die aannemer werd door verzetslui neergeschoten. En op de processen, zoals die over de willekeurige terechtstelling van vijf of zes « zwarte » Limburgse verraders, werd het feit ingeroepen dat « de radio van Londen » ze ter dood veroordeeld had.

Paul Levy heeft enkele van die incidenten verteld, o.a. dat van de aannemer waarvan sprake (5).

« Het gebeurde in Londen, op 7 december 1943. Voor de eerste keer sedert mijn aankomst in Groot-Brittannië nam ik het woord op de Vlaamse radio, op Radio-België. Jan Moedwil had er zopas aan herinnerd hoe hij, twee jaar voordien, vóór dezelfde mikro, mijn lijkrede uitgesproken had. Ik sprak over Breendonk en ik deed het in het volle besef van de ernst en de draagwijdte van de woorden die ik uitsprak.

Het was nodig dat een waarachtige getuige van Breendonk vóór de mikro kon zeggen wat er zich afspeelde in die burcht van de Gestapo, opdat de wereld het zou ervaren en opdat men het in België precies zou weten. Het was nodig om von Falkenhausen onder druk te zetten, hij die zich waarschijnlijk weinig zorgen maakte over het welzijn van de gevangenen van zijn politie, maar erg gesteld was op zijn reputatie van « goede » gouverneur. Het was ten slotte nodig opdat de Vlaamse arbeiders van Breendonk, Puurs, Willebroek, Londerzeel, die in het fort werkten, zouden weten dat men op de hoogte was van hun houding, dat men zich zou herinneren dat velen onder hen de gevangenen, voor wie zij de enige tussenpersonen waren met de buitenwereld, geholpen hadden, maar dat sommigen op schandalige wijze handelden. Vandaar het belang om Frans de aannemer met name te noemen en waarschijnlijk ook het heilzaam

(5) *Témoignage Chrétien*, 24 augustus 1971.

effekt van die uitzending : want de houding van velen tegenover de gevangenen werd erdoor gewijzigd.

Men sprak niet op lichtzinnige wijze vóór de mikro van Londen. Men sprak met het oog op de te bereiken resultaten. Men verzweg bepaalde welgekende feiten omdat het gevaarlijk zou geweest zijn te tonen dat men ze kende, maar men verkondigde er andere omdat het feit erover te spreken een onmiddellijke hulp kon betekenen voor de onderdrukten. En dat moet men doen met volle kennis van zaken ».

Het is niet zo zeker dat men nooit « ter dood veroordeeld » heeft in Belgische uitzendingen. Bepaalde uitlatingen waren zeer duidelijk dubbelzinnig. Wij ontleen nog aan Paul Levy de opsomming van de uitzendingen naar de bezette gebieden :

— *Radio-Belgique*, vanaf september 1940 opgericht door Victor de Laveleye onder de auspiciën van de B.B.C. Het is de uitzending die beroemd werd door haar *Courage, on les aura, les Boches*, de uitvinding van de V en de dagelijkse frisse en zo onpartijdige kronieken van Victor de Laveleye ;

— Radio-België, die eerst de eenvoudige vertaling was van *Radio-Belgique*, maar weldra, dank zij zijn onstuimige en sympatieke protagonist Jan Moedwil (Fernand Geerssens) een reële beroemdheid verwierf, onderhouden door de slogan : « En zonder erom te boffen, toch krijgen we ze, de Moffen ! », die de originele teksten van die brave Moedwil besloot ;

— de Belgische Nationale Radio, die vanaf de lente van 1943 via zender Leopoldstad de uitzendingen verspreidde die in Londen, New York en Leopoldstad voorbereid werden onder de hoge leiding van Théo Fleischman. Sommige van die uitzendingen werden eveneens door de B.B.C. verspreid, maar onder de verantwoordelijkheid van de Belgische regering ;

— de verschillende Franse uitzendingen (*France Combattante, les Français parlent aux Français*, nachtelijke uitzendingen voor de gevangenen, enz.) die dikwijls teksten en mededelingen bevatten die bestemd waren voor de Belgen of Belgische onderwerpen behandelden ;

— sommige uitzendingen van de B.B.C., zoals de dienst *French for Europe* waaraan ik de eer had mede te werken vanaf zijn oprichting einde 1943, namelijk door de creatie van *Quatre hommes dans un studio, L'Université des Ondes* en *La Grande-Bretagne en guerre*.

Een Krijgsraad die het geval van acht verzetsleden moest onderzoeken, beschuldigd van moord op vijf verraders, stipte aan dat er in de uitzendingen van de B.B.C. niets voorkwam dat als een rechtvaardiging kon gelden. Hetzelfde kan niet gezegd worden van de hierboven aangehaalde uitspraak van Max Buset in een gesprek met Emile Valentin. Die uitspraak heeft trouwens onmiddellijk zeer heftige protesten uitgelokt vanwege leden van de Belgische regering te Londen, namelijk van Paul-Henri Spaak, en van de Belgische Nationale Radio, evenals de weigering de weg van het aanzetten tot geweld in te slaan.

Maar wie ziet niet onmiddellijk in hoe gevaarlijk bepaalde uitzendingen konden zijn ? Omdat zij onvermijdelijk begrepen werden in de zin waarin hun toehoorders ze wensten te begrijpen.

Een van de plagen van de bezetting, waar zij ook plaats vindt en vooral

in België, is de verklikking. Een povere verklikking, die niet slaat op de grote misdadigers, de belangrijke kollaborateurs, maar op de buurman, de kollega, het twijfelachtig personage. Al de verzetsbewegingen hebben jaar na jaar lange « zwarte lijsten » naar Londen gestuurd. De diensten van de Belgische regering en van het Auditoraat-Generaal te Londen waren verplicht kennis te nemen van die aantijgingen, maar konden er desondanks niet het minste vertrouwen aan schenken. Bij de bevrijding hadden zij in de dossiers van het Auditoraat slechts de waarde van referenties die met een uiterste terughoudendheid gehanteerd werden. Dat alles bewijst opnieuw de diepe kloof die kan bestaan tussen een staatsstructuur in ballingschap, die een onvermijdelijke epuratie voorbereidt voor de dag van de bevrijding en onderzoeken uitvoert om zowel de goede burgers te belonen als zij die het niet waren te bestraffen en, anderzijds, een door de bezetting en de kollaboratie teneergeslagen en geërgerde bevolking, die haar verbeelding de vrije loop geeft in haar zucht naar een gerecht dat aan iedereen zou zeggen wat hij goed en wat hij slecht gedaan heeft.

Men heeft hier vooral te maken met een totale tegenstelling tussen hoge funktionarissen en militairen die een legale aktie voorbereiden en klandestiene groepen die verlangen naar een bevel — waar de meesten onder hen, ingevolge de omstandigheden, tevergeefs op gewacht hebben — waardoor ze « eens de ondergane schande zouden kunnen wreken ».

De auteurs van de *Encyclopédie de la guerre, 1939-1945* ⁽⁶⁾, d.w.z. een groep van vermaarde geallieerde en Duitse historici, hebben Michael Foot verzocht het trefwoord « Propaganda » te behandelen in hun werk. De briljante Engelse universitair, die zelf tot de S.O.E. ⁽⁷⁾ behoorde en aan M.I.9 herinneringen gewijd heeft die steunen op eindelijk vrijgegeven archiefstukken, verleent in die Encyclopedie slechts een groot belang aan de reeds eerder vermelde *Soldatensender Calais*, die, volgens hem, op bepaalde ogenblikken werd gerelayeerd door meer dan zestig zenders, waarvan sommige beweerden zich in bezet gebied te bevinden.

In de samenvatting van Michael Foot valt nog een verwijzing naar de Japanse propaganda op te merken, die er zich volgens die expert dikwijls toe beperkte pro-Japans te zijn en verzuimde een anti-Amerikaanse of anti-geallieerde aktie te voeren. In feite was die Japanse aktie, naar het oordeel van Michael Foot, nagenoeg ondoeltreffend.

Men zou werkelijk moeite hebben een historicus of een expert te vinden die bereid zou zijn een grenzeloos krediet te verlenen aan de doeltreffendheid van de propaganda, om het even door hetwelk van de oorlogvoerende kampen

(6) Verschenen bij Casterman, Doornik-Parijs, 1977.

(7) *Special Operation Executive*.

zij gevoerd werd. Dat betekent niet dat de troepen van het een of het andere kamp immuun zouden geweest zijn tegen de « beïnvloeding », evenmin als hun staven. Dat betekent evenmin dat de politieke klasse in Groot-Brittannië, de Verenigde Staten, Japan, de Sovjetunie, evenals in de bezette gebieden (en in dat verband ware het interessant een ernstige studie te maken over de « bevrijding » van Centraal Europa door het Rode Leger) niet ernstig « bedreven » zou geweest zijn op een aantal gebieden. Opdat de propaganda een vruchtbaar terrein zou vinden is het zeker niet nodig dat ze zou gebeuren in een bevriend milieu of dat de graad van geloofwaardigheid van de uitzender van de propaganda aanzienlijk zou zijn. Maar er mag niet tezelfdertijd een tegenpropaganda gevoerd worden, wat het geval was in de meeste landen. De meest volledige analyse op dat gebied vindt men wellicht in de uitstekende studie van Jules Gérard-Libois en José Gotovitch in *L'an 40* ⁽⁸⁾ over « Het bezette België ». Zowel voor wat de film betreft als het toneel, de pers of de radio, hebben de twee auteurs van dat werk, dat sindsdien niet geëvenaard werd, minutieus de werking van het Duitse bezettingsapparaat ontleed in de eerste periode van de bezetting. Daarmee wordt de periode bedoeld waarin het leger en de partij genoten van een verrassingskapitaal en van een vrijheid van handelen waarvan sommige van hun diensten niet nalieten vlug de dividenden op te strijken, terwijl andere langzaam vastliepen in kantoorruzie die het uiteindelijk doel van hun aanwezigheid in het bezette België schaadden.

Een zeer briljant journalist, die een zeer belangrijk politicus zou worden, Paul Struye, stuurde om de zes maanden aan de regering te Londen een verslag over de publieke opinie, of, beter gezegd, over de opinies op het Belgisch grondgebied waar hij verbleef gedurende de bezetting. Het is wellicht dàar dat de toekomstige vorsers op de meest evidente manier de grenzen zullen ontdekken van de verenigbaarheid tussen de uitlatingen van de diverse diensten voor oorlogspropaganda en de nieuwsgierigheid, het vermogen om zich dingen te laten wijsmaken, de doeltreffendheid van de spontane of voorbereide filters die de bevolking in ieder van haar sociale categorieën gebruikte tegen de propaganda van de bezetter. Het is eveneens aan de hand van dat werk dat men zich een waardeoordeel zal kunnen vormen over de geallieerde propaganda-acties : nationale uitzendingen, langs de radio verspreide regeringsverklaringen, verzorging van de klandestiene pers, verspreiding van uit vliegtuigen gedropte tijdschriften, enz. ⁽⁹⁾.

Noch in het ene noch in het andere geval blijkt dat een geslaagde inspanning geleverd werd om werkelijk tegemoet te komen aan de beslommeringen, de nieuwsgierigheid, de beschikbaarheid, de verzuchtingen van een bevolking wier materiële situatie haar niet aanzette tot het uitbrengen van waardeoordeelen gesteund op een gekontroleerde informatie.

(8) J. GERARD-LIBOIS en J. GOTOVITCH, *L'an quarante*, Brussel, 1971.

(9) P. STRUYE, *L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande*, Brussel, 1945. Eveneens belangrijk is het werk van twee andere knappe journalisten die hun dagelijkse notities in vier boekdelen publiceerden : P. DELANDSHEERE en A. OOMS, *La Belgique sous les nazis*, Brussel, 1945-1946.

